

Janusz Grabowski, *Janusz II książę mazowiecki, pretendent do tronu polskiego (1455 – 16 lutego 1495)*, Wydawnictwo Avalon, Kraków 2023, ss. 579

W ostatnich latach Wydawnictwo Avalon opublikowało serię biografii różnych władców, przede wszystkim książąt piastowskich, ale także monarchów z innych dynastii. To głównie prace premierowe, lecz również wznowienia¹. Inicjatywa jest godna pochwały, chociaż oczywiście przy tak okazałej skali tego zamierzenia nie wszystkie książki reprezentują ten sam wysoki poziom dyskursu naukowego.

Zagrożenie tego rodzaju nie stało się udziałem biografii księcia mazowieckiego Janusza II, jednej z najnowszych publikacji we wspomnianej serii. Autorem książki jest czołowy badacz dziejów książęcego Mazowsza, związany z Archiwum Głównym Akt Dawnych Janusz Grabowski. Spod jego pióra wyszły zarówno pozycje książkowe², jak i wiele drobniejszych studiów poświęconych tej problematyce (ujętych w bibliografii dołączonej do recenzowanej pozycji). Jak wyjaśnia autor: „niniejsza monografia powstała na podstawie wieloletniej kwerendy przygotowywanej równocześnie do edycji łacińsko-polskiej rachunków dworu Janusza II z lat 1477–1485 i 1487–1490” (s. 20). Dodajmy, że do czasu napisania niniejszej recenzji rachunki te ukazały się drukiem³, dlatego bardzo dobrym rozwiązaniem okazało się przywoływanie w monografii zapisek z nich z uwzględnieniem numerów już z tej własnej edycji.

Książkę otwierają spis treści i wykaz skrótów, po których następuje wprowadzenie. W jego ramach przedstawiony został „Stan badań” (s. 15–20). Grabowski bardzo sumiennie zestawia i omawia literaturę przedmiotu, a z dokonanego przeglądu wypływa wniosek, że pomimo sporej liczby różnych publikacji późnego średniowiecza dotyczą głównie wszelkiego rodzaju przyczynki. Symptomatyczne jest, że spośród Piastów mazowieckich własnych monografii doczekali się jedynie władcy z XIII w.: Konrad (Mazowiecki) – dwóch, jego syn Siemowit I oraz wnuk Bolesław II (s. 17), a synteza dziejów Mazowsza do 1526 r. z 1994 r. traktowała ten późny okres po macoszemu (s. 19–20). Dalej zaprezentowana została „Podstawa źródłowa” (s. 20–25). W niej poczesne miejsce zajmują wspomniane już rachunki Janusza II, jednak to tylko część – kwerenda objęła kompletny materiał źródłowy, zarówno rękopiśmienny (na czele z Metryką Mazowiecką), jak i oczywiście publikowany. Na dalszych stronach umieszczono „Cele, zakres i metody pracy” (s. 25–27). Według sformułowania autora „Celem pracy jest przedstawienie sylwetki Janusza II na tle ważnych wydarzeń historycznych na Mazowszu i w Polsce w 2 poł. XV w. oraz omówienie jego najbliższego otoczenia, kancelarii, dworu i skarbowości księstwa”, praca obejmuje także „politykę wewnętrzną i stosunki z Koroną i zakonem krzyżackim”.

¹ Zob. <https://www.wydawnictwoavalon.pl/kategoria/biografie> (dostęp: 25 VI 2025).

² Na czele z opracowaniem: J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich*, wyd. 2, Warszawa–Kraków 2016.

³ *Rachunki Janusza II księcia mazowieckiego z lat 1477–1485, 1487–1490*, wyd. J. Grabowski, Kraków 2024 (Folia Jagellonica, 28).

Ponieważ Janusz II należał do gałęzi Piastów mazowieckich władających wschodnią częścią tej dzielnicy, w rozdziale I, „Mazowieckie dziedzictwo Janusza II” (s. 29–67), przedstawione zostały rządy protoplasty tej odnogi panów Mazowsza – Janusza I (Starszego, Wielkiego; 1346–1429), pradziada Janusza II oraz ojca bohatera książki, Bolesława IV (1418/1420–1454). Nie wspomniano o rządach dziada – Bolesław Januszowic, urodzony ok. 1382/1383 r., zmarł jeszcze przed swoim ojcem, w 1423/1424 r. Te kwestie stały się też przedmiotem rozdziału II, pt. „Genealogia i dom rodzinny Janusza II” (s. 68–90). Przy jego lekturze warto wykorzystywać tablice genealogiczne zamieszczone na s. 495–496, gdyż genealogia dynastii Piastów mazowieckich posiada charakterystyczną cechę – relatywne rozrodzenie, a zwłaszcza krótkowieczność ich piętnastowiecznych przedstawicieli. Ojciec Janusza II miał dwóch braci – Janusza (Młodszego) zmarłego bezpotomnie w wieku ok. 33 lat oraz Konrada, który dożył 12–13 lat. Bolesław IV (zm. w wieku ok. 34 lat) natomiast doczekał się liczego potomstwa – czterech jego synów umarło w dzieciństwie, kolejnych czterech przeżyło ojca – Kazimierz III w chwili śmierci miał 32 lata, Bolesław V – ok. 35 lat, tylko Konrad III Rudy żył dłużej, bo 56 lat. Najmłodszym z synów Bolesława IV był właśnie Janusz II, który urodził się już jako pogrobowiec, przeżył lat 40 i jak zaświadczaają współczesne źródła, zmarł nagle (s. 71–72). Grabowski słusznie zauważa, że „w średniowieczu zgon w wieku 40 lat nie był czymś niezwykłym” (s. 72), niemniej rychłe zgony Piastów mazowieckich zdają się świadczyć o jakiejś anomalii. Dodajmy, że synowie Konrada III Rudego, ostatni książęta mazowieccy Stanisław i Janusz III, zmarli odpowiednio w wieku 23 i 24 lat. W rozdziale tym Grabowski zamieszcza też syntetyczne informacje o kolejach losu braci Janusza II. Refleksje nasuwają małżeństwa Konrada III Rudego. Pierwszą jego żoną była Magdalena, córka mieszczanina krakowskiego Stanisława Stawrota. Związek ten znany jest tylko z relacji Jana Długosza, twierdzącego ponadto, że w momencie zaślubin z księciem Magdalena była mężatką. Po jej zgonie Konrad miał jej wyprawić książęcy pogrzeb. Grabowski dodaje do tego ważną informację o poborze podatku, zwanego „swadziebne”, który na Mazowszu był płacony z okazji ślubu księcia. Weryfikuje to pozytywnie relację kronikarza (s. 78). Także z Długosza wiadomo, że druga żona Konrada, bezimienna, była córką Aleksego, prawdopodobnie również mieszczanina krakowskiego. Pełnoprawne małżeństwa z mieszczkami to ewenement nawet wśród Piastów mazowieckich, bez oporów wiążących się z przedstawicielkami domów możnowładczych. Można postawić czysto teoretyczne pytanie, czy ewentualne potomstwo męskie z tych związków Konrada III miałoby prawo do dziedziczenia? Autor dopiero później, przy innej okazji, nazywa te związki morgannatycznymi (s. 184). Czy tak było rzeczywiście? Rudy miał też nałożnice – mieszcza Dorota z Warszawy dała mu dwóch synów, a szlachcianka Anna Łoska – jednego. Jaka była w zasadzie przyczyna takiego zróżnicowania statusu kobiet księcia? Dopiero z trzeciego małżeństwa Konrada III Rudego, tym razem z Anną, córką czołowego litewskiego możnowładcy, wojewody wileńskiego i kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego Mikołaja Radziwiłła, narodzili się następcy Piastowicza – wspomniani Stanisław i Janusz III. W omawianym rozdziale znalazły się również informacje o rodzinnym życiu Bolesława V, a z oczywistych względów sprawy małżeńskie nie dotyczyły Kazimierza III, który został biskupem płockim.

Rozdział III poświęcono młodym latom Janusza II, kiedy znajdował się on „pod opieką babki i matki” (s. 91–105). Babka Janusza II, Anna, córka księcia ratneńskiego Fiodora, była wdową po Bolku Januszowicu. W imieniu Janusza II oraz jego braci sprawowała rządy na Mazowszu Wschodnim. Jako regentka używała ona tytułu „senior ducissa et gubernatrix Mazoviae” (s. 93). To również zjawisko charakterystyczne dla życia politycznego późnego

okresu dziejów książęcego Mazowsza – przy wczesnych zgonach książąt opiekę nad ich nieletnim potomstwem i nad księstwem sprawowały wdowy po nich, z którymi czas obchodził się dużo łaskawiej, niż z członkami dynastii. Anna Fiodorowna była aktywna już pod koniec życia swojego syna Bolesława IV, który najprawdopodobniej ciężko chorował (s. 91–92). Zmarła w 1458 r. (w wieku ok. 63 lat), a opiekę nad młodymi książętami przejęła ich matka Barbara, córka księcia kijowskiego Aleksandra (Olelka). Po dojściu do lat sprawnych Konrada III w 1462 r. jej opieka ograniczyła się do młodszych synów, a całkowicie wygasła w 1471 r., kiedy pełnoletność uzyskał Janusz II.

W rozdziale IV omówiono rozwój terytorialny władztwa Janusza II (s. 106–120). W 1471 r. doszło do podziału ojcowizny pomiędzy Bolesławowiców. Odbyło się to na zjeździe generalnym w Zakroczymiu, gdzie poza książętami było obecnych 30 dygnitarzy i urzędników mazowieckich z całej dziedziny Bolesława IV. Januszowi II przypadły ziemie: ciechanowska, łomżyńska i różańska oraz pojedyncze wsie z powiatu płockiego. Trzy wsie z ziemi ciechanowskiej zostały przyłączone do ziemi zakroczymskiej Bolesława V, który w zamian przekazał bratu trzy inne wsie. Jak wyjaśnia Grabowski, rozwiązanie takie służyło wygodzie ich mieszkańców, którzy odtąd mieli bliżej do „stolicy” (s. 108). Niemniej taka detaliczność podziału dobrze ilustruje polityczne rozdrobnienie już tylko wschodniej części Mazowsza w sytuacji, gdy rządziło na nim czterech książąt. Na szczęście dla Janusza II sprzyjały mu okoliczności: w 1474 r. Kazimierz III został biskupem płockim, a po jego konsekracji w następnym roku najmłodszemu synowi Bolesława IV przypadły ziemie: płocka, zawkrzeńska i wiska. Książę musiał jednak je wykupić od brata (s. 110). Po śmierci Bolesława V w 1488 r. w wyniku ugody Janusza II z Konradem III ten drugi stał się panem ziemi warszawskiej i nurskiej, natomiast pierwszy przejął ziemię wyszogrodzką i okazałą sumę prawie 2 tys. florenów. Ostatnim nabytkiem terytorialnym Janusza II było Nowe Miasto nad Soną, rezydencja jego matki Barbary Olelkówny, która zmarła na początku 1492 r. (w wieku 62 lat). Jak precyzyjnie podsumowuje autor (s. 118), w 1471 r. władztwo Janusza II obejmowało ponad 8100 km kw., a książę powiększył je o ponad 9200 km kw. Zgon bezżennego i bezdzietnego księcia spowodował podział tego terytorium, jego część z Płockiem została inkorporowana do Korony przez Jana Olbrachta, a reszta (obszarowo większa) przypadła Konradowi III, ale tylko jako dożywocie od króla (s. 118–120). Widać więc pogłębiającą się od czasów Kazimierza Jagiellończyka kontrolę Jagiellonów nad lennem mazowieckim. W lekturze tych fragmentów książki pomagają dwie mapki (s. 493, 494), szkoda, że nie są one po prostu większe.

Rozdział V recenzowanej książki zatytułowano „Intytulacja i sfragistyka” (s. 121–130). Jest to poniekąd powtórzenie i rozwinięcie wcześniejszych studiów autora. Należy podkreślić, że jeśli chodzi o chronologię używania pieczęci średniej księcia, Grabowskiemu udało się skorygować informację podaną niegdyś w monograficznym studium Stefana K. Kuczyńskiego (s. 130).

Rozdział VI, pt. „Władca, fundator, gospodarz” (s. 131–175), poświęcono różnym aspektom polityki wewnętrznej Janusza II. Autor analizuje system objazdów księstwa, porównawczo odwołując się do itinerariów Władysława Łokietka, Kazimierza Wielkiego, a zwłaszcza Władysława Jagiełły. Chociaż nie sposób zakwestionować powtarzania się pewnych prawidłowości, to jednak kluczowa jest następująca uwaga Grabowskiego: „Niewielka stosunkowo rozległość władztwa pozwalała Januszowi II w ciągu jednego dnia lub dwóch dni jazdy konnej dotrzeć do każdego punktu księstwa” (s. 135). Pozwala to ujrzeć system objazdów książęcych na Mazowszu we właściwej skali. Autor docenia politykę Janusza II wobec miast

i mieszczaństwa, konstatując jednakże brak dużych miast na Mazowszu. W dzielnicy Janusza wyróżniał się Płock, dla którego książę potwierdził wcześniejszy przywilej czy ustanowił tam bractwo kupieckie (s. 143–144). Podobne posunięcia można obserwować w odniesieniu do mniejszych ośrodków (Ciechanowa czy Mławy). Grabowski przypuszcza, że „większość przywilejów wystawionych przez Bolesława V dla Starej i Nowej Warszawy pochodziło z inspiracji jego młodszego brata” (s. 150). Oczywiście nie da się tego dowieść, jednak jest to bardzo możliwe, zważywszy na niefrasobliwy sposób życia Bolesława V, nad którym Janusz II zmysłem gospodarskim niezaprzeczalnie górował. Opierając się na rachunkach książęcych, autor wylicza też handlowe kontakty dworu Janusza II z mieszczanami warszawskim oraz tamtejszymi Żydami (s. 154–157). Jeśli chodzi o stosunki z Kościołem, to Grabowski słusznie podkreśla sprawczość Janusza II, który dopilnował, aby po zgonie Kazimierza III biskupem płockim został jego kanclerz Piotr Chodkowski (s. 161–162). Pouczające jest też odnotowanie datków książęcych z tytułu offertorium – od 2 do 4 gr, wyraźnie niższych niż znane ze współczesnych rachunków Kazimierza Jagiellończyka (s. 165). Zaciekawienie wzbudzają także rozważania na temat kultury intelektualnej i dworskiej w otoczeniu Janusza II (s. 166–175).

W rozdziale VII poruszono tematykę polityki zewnętrznej Janusza II (s. 176–203). Podrozdział poświęcony stosunkom z Królestwem Polskim kończy się konstatacją: „Po wyborze na króla Jana Olbrachta w 1492 r. Piastowie mazowieccy nie mieli powodu, by patrzeć z optymizmem na relacje z Jagiellonami” (s. 192). Podobnie zresztą jak w przypadku relacji z Kazimierzem Jagiellończykiem. Przecież mimo z pozoru dobrych stosunków, prezentów w postaci tura czy też żubra, posłów na sejmy koronne itd., Janusz II i jego bracia nie byli w stanie powstrzymać przejęcia przez króla Sochaczewa w 1476 r. (s. 182–183). Polityka Kazimierza była konsekwentna i polegała na wykorzystywaniu okazji do inkorporacji kolejnych części piastowskiej dziedziny. Natomiast należy się zgodzić z Grabowskim, że pomimo przyjaznych gestów względem zakonu krzyżackiego, w 1477 r. książęta nie stawiali na konfrontację ze swoim suwerenem, w której pozbawieni byli szans na sukces (s. 184–186). Z władztwem zakonnym utrzymywano stosunki dobrosąsiedzkie, wielki mistrz Johann von Tiefen został przez Janusza II uroczyście podjęty w Ciechanowie w 1489 r. (s. 192–203), nie przekładało się to jednak w przypadku Janusza II (bardziej zdeterminowany, chociaż tak samo ograniczony własnym potencjałem, był tutaj Konrad III Rudy⁴) na realne współdziałanie przeciwko Polsce jagiellońskiej.

Kandydatura Janusza II do tronu polskiego została omówiona w rozdziale VIII (s. 204–222). Grabowski dokładnie przedstawia sytuację polityczną w Koronie po śmierci Kazimierza Jagiellończyka na podstawie dostępnego materiału aktowego, źródeł narracyjnych i literatury przedmiotu. Do zestawu wykorzystanych opracowań należałoby dodać odpowiedni fragment artykułu Mariana Biskupa o roli stanów pruskich w elekcji polskich władców⁵. Konstatacja rozważań na temat szans Piasta mazowieckiego na objęcie tronu polskiego jest jednak realna: nawet w przypadku różnicy zdań wśród polskiej elity nie było możliwości, aby tron objął ktoś spoza dynastii jagiellońskiej. Janusza II nie rozpatrywano poważnie jako pretendenta do tronu, nie posiadał atutów Siemowita IV z okresu bezkrólewia po Ludwiku Andegaweńskim, jego

⁴ A. Szweđa, *Diplomacy of the weaker partners. Ducal Masovia and the Teutonic Order after 1466*, „*Quaestiones Medii Aevi Novae*”, 27, 2022, s. 78–81.

⁵ M. Biskup, *Udział stanów Prus Królewskich w elekcji władców polskich na przełomie XV–XVI wieku*, „*Zapiski Historyczne*”, 34, 1969, 3, s. 79–91.

pozycja była chyba słabsza niż Bolesława IV w 1446 r., którą to kandydaturę Grabowski ocenia zasadnie jako „rezerwową”, a nawet „fikcyjną” (s. 60–61). Stąd mimo wszystkich wahań autor ujmuje tę sprawę we właściwych proporcjach. Demonstrację zbrojną Janusza II i Konrada III, którzy na elekcji pojawili się z licznym orszakiem, Grabowski postrzega jako wyraz „obawy (uzasadnionej) przed rządami rewindykacyjnymi Jana Olbrachta” (s. 222). Można się zastanawiać, czy ów pokaz siły nie pogorszył pozycji Konrada III, kiedy w 1495 r. Olbracht inkorporował do Korony kolejną część Mazowsza. Sądzić można, że zagadnienie „pretendowania” Janusza II było dla autora istotne, skoro dało podtytuł całej książce. W sytuacji stwierdzonego braku prawdopodobieństwa takiego scenariusza nasuwa się przypuszczenie, że podtytuł ten służy głównie przyciągnięciu uwagi czytelnika.

W rozdziale IX omówiono kancelarię Janusza II i jej personel (s. 223–254), a w rozdziale X – dwór tego władcy (s. 255–310), jego strukturę, a także prozopografię, aż po służbę kuchenną, stajenną czy muzyków. W rozdziale XI, pt. „Skarbowość księcia Janusza II” (s. 311–378), przedstawiono system poboru podatków i innych danin, dochody i wydatki skarbu książęcego, który był tożsamy ze skarbem państwowym. Analiza wydatków oparta jest głównie na rachunkach książęcych, a dominują w nich sumy przeznaczone na towary luksusowe. W świetle tych informacji Janusz II rysuje się jako władca dbający o prestiż i sferę reprezentacji. W rozdziale XII, pt. „Współpracownicy Janusza II”, ukazano urzędników ziemskich i starostów z podległych mu terytoriów (s. 379–398). Natomiast „Próba portretu władcy” stanowi zakończenie właściwego tekstu książki (s. 399–408). Na kolejnych stronach umieszczono aneksy: spisy urzędników ziemskich, starostów i książęce itinerarium (s. 411–479). Zestawienia urzędników są tym cenniejsze, że wciąż nie ukazał się odpowiedni, mazowiecki, tom w serii „Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej”. Całość zamykają obszerna bibliografia oraz indeks. Do literatury przedmiotu, poza wskazanym już artykułem Biskupa, można by również dodać tekst Sergieja Polechowa o księciu Michale Zygmuntowiczu⁶, wspomnianym w książce (s. 54, 56, 57; *nota bene* brak tych wzmianek w indeksie, s. 559), mężu Katarzyny, córki Siemowita IV. Treść książki uzupełnia materiał ilustracyjny. Poza tablicami genealogicznymi i mapkami jest to kilkadziesiąt podobizn głównie dokumentów i pieczęci, ale także obiektów architektonicznych i portretów.

Janusz Grabowski w podsumowaniu podkreśla duże zasługi Janusza II „w rozwoju ekonomicznym i cywilizacyjnym Mazowsza” (s. 408). Niewątpliwie był to władca nietuzinkowy, ale w moim przekonaniu główna zaleta poświęconej mu książki to ukazanie życia politycznego, gospodarczego, w pewnej mierze również kulturalnego jednego z ostatnich reliktywów dzielnicowej Polski. Przedsięwzięcie tym bardziej udane, że zrealizowane z wykorzystaniem szerokiej bazy źródłowej. Uchwycony tu świat wkrótce zniknął zupełnie, bowiem nieco ponad 30 lat po śmierci Janusza II Piastowie mazowieccy wygaśli, a reszta ich dziedzictwa została inkorporowana do Korony.

ADAM SZWEDA

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Nauk Historycznych
ORCID 0000-0003-0138-9575

⁶ S. Polechow, *Książę Michał Zygmuntowicz – walka o spadek po ojcu*, w: *Ojcowie i synowie. O tron, władzę, dziedzictwo*, red. B. Możejko, A. Paner, Gdańsk 2018, s. 199–243.